

Angelica és Tirsis. Kolozsvári töredék

[29v] Prologus. Ex Officio suo, ad attentionem inducit A[uditor]es.
Az Elöl jaro Beszed, figyelmetessegre indittya az halgatokat.

1 Szorgalmatossaggall Éghben az Istenek.
Mostan öszve gyültek mint nagy fejedelmek,
Engem ti hozzátok legh ottan küldének
Hogy megh mongya[m] néktek az miket izennek.

5 Márs forgat kezében hadi fegyvereket,
Elméjét készíti hogy Ellenségeket
*Éghben*¹ ha törben kéri né mint ellenkezőket,
es megh tapodhatná ö kevély fejeket.

10 Magam Mercurius követséget hordok,
az mint legh hivebben en szolgálny tudok,
el nem mulatom azt mert szollany tudok,
gyorsan es nem resten abban forgolodok.

15 Juppiter folyhök[ne]k nagy dicző Istene,
Az egnek forgásit kinek az ö keze
szokta nagy okossan s bölczen viselnie,
az küldöt engemet hozzátok egykét².

20 Venus az Iffiakhoz, szüz Leány hölgyekhez,
fodorított haja s nás fás személyekhez
czifra es fő rendes s magos Legényekhez
had halljak azokis *mis ke*³ Miképest eltekhez.

.....⁴vt megh färot tagokhoz
kik mint az nehezek, ragazkodnak jokhoz;
.....lt hamis mamonnahoz,
.....azokkal terhelvén lölkököt mi kárt hoz.

25 nagy gyorsan föl vona kézzját mint tudó
szeret.....
.....két sziv köze hogy légyen allandó.
.....két l.....

Angelica. Mvirágom engem hamarsággal

30 talan valaki bánt teged alnoksággal
neAtyamnak szeme vigyazással,
mi reank kettenkre szorgalmatossággal.

Az te akaratod mond megh ah! milégyen
mit akarsz szolgálad itten most mit tegyen,
35 én szelédsegemből hogy ujjulast vegyén ,
piros rosa színü ajakod beszéllyen.

Tirsis Oh én illatozo s tündöklő Violam,
nem bánt engem senki édes piros rosám
csak hogy veled együt szivemet ujjétnám,
40 kedvemet kedvedert szivessen mutatnám.

Mennyünk az mezőkre vagy pedig kertekben,
mindenek ujjulnak az szép ligetekben
az szép *zöld* termő fakis zöldulnek hegyekben,
mijs ujjulhassunk tavaszi üdoben.

45 Mezön és kertekben az szép virágokkal,
hegyekben az termő szép zöldello fakkal
zengedőző szellők jönnek fujásokkal
az terjet zöld ágok kedveznek arnyekkel.

Hegyekbül patakok csurgadozasokkal,
50 azokban az halak szép uszkalásokkal
kutak fris es hives buzgo forrásokkal
minket ingerlenek mulatny magokkal.

Már Eghi madarak társokat fogadtak
Egy más jo kedvéert szepen karicsalnak(?),
55 szép arnyekos fakon feszket raktak s kerdik
Kivel o nemeket szaporazhatnanak.

Erdőkben mezőkben már ketten vadokis
külömb félén járnak most most azokis,
örülnek tavaszna s neha ugralnak⁹ is
60 mint egy vigh notával neha rikoltnakis.

Latod mind bimbóban mezéj virágok
 vad[na]k ki nyilásban⁶
 kívának bennü[n]ket ujjullasra⁷ azok,
 mindenre jok immár, s aldottak az napok.

65 Örüly azért éd⁸ kedves edes Angelicam,
 röpülj te szived ben én edes madarkam
 épüly te erődben punkosdi szep rosam,
 Ujollyál ezekkel ézekkel⁹ édes majorannám

70 Ha nyugodalom köl akár mély arnyekben,
 üllyünk le s m¹⁰.....lásban,
 lengedező széltől neha szunnyadozasban,
 viseltetvén

Kedvez nekünk Flora kedvez fás Diánna
 mert
 75 mi igaz voltunkat el hid hogy nem.....
mutattya.

*

Az itt közölt kéziratos szövegtörredék ma Kolozsváron, az Állami Levéltár kezelésében levő kendilónai Teleki-levéltárban – többnyire XVII. század végi, XVIII. század eleji, családi jellegű költemények között – található.¹¹ A magyar nyelvű drámai költészet régi szövegkincséhez tartozik.

Lelőhely

A kendilónai Teleki-levéltár anyaga 1974-ben került be a Román Állami Levéltár kolozsvári részlegére. Itt a rendezés során külön csomókba sorolták az irodalmi jellegűnek ítélt szövegeket (190–191. doboz).

Az erdélyi Válaszút¹² közelében meghúzódo település nevét korábbi birtokosáról (a Kendy családról) kapta A Telekiek közül első gazdája Teleki Mihály (1677–1731). Levéltára, főrangú lakóinak írásai és az általuk megőrzésre érdemesnek tartott idegen szöveges anyagok sokáig a család tulajdonában (helyben) maradhattak (akárcsak a Károlyi nemzetség levéltára), ugyanazon szövegegyüttes részeként, amely, bár nem nevezhető hiánytalannak, mai állapotában is gazdag. Ebben a gyűjteményben Klaniczay Tibor is kutatott 1953-ban.¹³ Beszámolója tételesen nem nevezi meg a főlelt drámai műveket, de utal a kendilónai Teleki-levéltár használatára: egy XVII. századi és több mint tíz XVIII. századi, ismeretlen magyar nyelvű dráma kézirátának felkutatását tudja ez alkalommal bejelenteni.¹⁴ A levéltár anyaga nem érdektelen (gróf Teleki László könyvtárában fedezte fel a *Válaszúti komédiát* Horváth István¹⁵),

bár kutatását megnehezíti a XX. század folyamán elszenvedett többszöri átcsoportosítás.

A kézirat leírása

Szövegünk, amelyet a továbbiakban az egyszerűség kedvéért Töredéknek nevezünk, lendületes, kiírt kézírást mutat, a szöveg sárgás tintával íródott, a levél mindkét lapja felső részén (azonos kéztől) hurokszerű, ugyanazon tintával írott jegy található. A papírszeleten vízjel nincsen.

Az eredetileg minden bizonytalansággal mindkét felén teleírt levél alsó felét valamikor leszakíthatták, így a szöveg mindkét lapon megszakad, és más helyeken is szakadozott a papír. Az iratsomót 2006 tavaszán számozták végig (ceruzával), így annak, hogy a szövegek a 29. levél recto vagy verso lapján vannak, ez esetben nincsen jelentősége. A kézírás XVII. század eleji lehet; később részletezendő okokból másolatnak tekintjük. Közvetlen közelében adókönyv (Vectigal) és a XVII. század második feléből származó iskolás jellegű fogalmazványok találhatók.

A továbbiakban a művet *Angelica és Tirsis*nek, illetőleg Töredéknek, a teljes szöveg egyik lapját pedig Bevezetőnek, a másikat Dialógusnak nevezzük.

Datálás

Az átírás feladatánál nehezebb magának a kéziratnak a datálása. A szövegjavítások arra utalnak, hogy másolatról van szó.

Az *Angelica és Tirsis* vagy megelőzi a *Szép magyar komédiát* és Rimay Tolnai Balog-magyarítását, vagy esetleg azok hatására jött létre mintegy visszafelé, az apokrif jelentéstani és stiláris módszertanával.

A Bevezető

A dráma címe (talán külön levélen volt) hiányzik. A szöveg expressis verbis Prológussal kezdődik, amely latin és magyar nyelvű műfajértelmezés: „Prologus. Ex officio suo, ad attentionem inducit A[uditor]es. Az Elöl jaro Beszed, figyelmetessegre indittya az halgatokat.” A jellegzetes mondatípus arra utal, hogy a művet előadásra szánták.

Kínálkozik a párhuzam Balassi *Szép magyar komédiájával*, amelynek jelenei előtt hasonló szerkezetű latin, majd magyar summácskák olvashatók, például: „In qua animi angor eorum, qui perdit amant, Exprimitur, quibus nec dies, nec nox quieti esse potest. Credulus szoll magában az Hainalnak” (I. 1.) Másrészt a Töredék *Prológusa* inkább szövegfajta, mint szereplőnév, bár a mondat állítmánya ez utóbbi értelmezést sem zárja ki. Az előbbi párhuzamnál maradván, a *Szép magyar komédia* szereplőfelsorolása rendjén Prológus egyértelműen a drámaszerző megszemélyesítője: „PROLOGUS Fyrfi az Commedia szerzeo szoloia.”

A Töredék Bevezetőjében mind az előadás-bejelentő *Prológus*, mind pedig Mercurius (a névből adódó és ki is jelentett mozgékonyásával) azonosítható

a szerző-animátor személyével. Már itt állást kell foglalnunk abban a tekintetben, mit látunk a Töredékben: olvasásra szánt műfaj-e vagy tényleges előadás librettóját. A drámai műfajban adott az előadás lehetősége, az itt vizsgált szöveg azonban több ízben is kifejezetten utal az előadás tényére: auditors-ról, hallgatóságról beszél a prolóógus sorspárjában, rámutató jellegű nyelvi elemekkel hangsúlyozza az előadó-közönség viszonyt („magam Mercurius”). Az előadáshelyzetet igazolja Jupiter megszólalásakor a személyjeles névmás használata: „az küldöt engemet hozzátok”. A XVI–XVII. században nem kell éles választvonalat húznunk a mű írója és színpadra alkalmazója között; a szereplők sorába illeszkedő szerző az intenciók tényleges megvalósításában szereplőként mint „szóló” játszhat közre leginkább.

A Töredék Bevezetőjében a narrátor – Mercurius szerepében – az istenek gyűléséről hoz hírt. Egyenként nevezi meg a – feltehetőleg egymás után megjelenő, „előálló” – allegorikus szereplőket: a sort a Marsra mutatással kezdi, önbemutatással folytatja („magam Mercurius”); ezek után következik Jupiter, Venus, kiszáratva (a papírszakadás miatt csak kikövetkeztethető nevű) Cupido. Akár mitológiai, akár asztrológiai jelentését tekintjük e neveknek, elhangzásuk a színpadon kétszeresen is indokolt: a figyelmes hallgató idejében megismeri általuk a kezdődő mű allegorikus szereplőit, és kulcsot is kap a színpadi fikcióhoz; istenek döntése és bolygók hatása szerint alakul mind az egyes ember sorsa, mind pedig a (szerelmes) történet.

Ebben a drámában Mars hadszerzőként, Mercurius hírhozóként és narrátorként, Jupiter a kozmoszt és a sorsot szabályozó erőként, Venus az ifjak viselkedését befolyásoló istennőként jelent meg. Egy igen töredékes szövegű strófa (21–24.) a pénz és általában a rontás istenének jelenlétét jelzi (feltehetőleg Saturnusról van szó), aztán, mintegy a dramatikusan mese fő intrikusaként, az íját felvonó Cupido szerepel. Neve a Bevezetőben vélhetőleg rímhelyzetben jelent meg.

A féllapnyi (hiányzó) helyen még egyszer megszólalhatott a narrátor és megjelenhetett a tulajdonképpeni dráma első actusának címe.

A Dialógus

Maga a mű (esetleg rövid argumentummal) a Bevezető után, ugyanazon lap alján kezdődhetett. A drámai mese a következő lapon a verses párbeszéd révén ismerhető meg; valami megzavarta a szerelmesek közti összhangot, mert Angelica bánata okáról faggatja Tirsist, békíti, biztatja. Határozott fellépésű személynek ábrázolja őt a szerző, modora magabiztos; kettejük viszonyában, úgy tűnik, ő a kezdeményező. A kapcsolat irányítójaként a viselkedés teljes szabadsága jellemzi: szelídségét ajánlja fel (úgy tűnik, ismételten) kedvesének, és férfirra jellemző formulával biztatja megszólalásra: „piros rosa színű ajakod beszéllyen.” Válaszul Tirsis több strófán keresztül a vágyról, a tavaszról és ezzel kapcsolatosan a szerelemről szól képekben, formulákban. Egyre

lelkesebben és lendületesebben szól: a mentegetőzésből vallomás, majd hívás lesz, a természet tavaszi megújulásába mint valami kozmikus harmóniába kíván bekapcsolódni kedvesével.

Értelmezési kísérlet

A két lapon levő szövegek összefüggésére a kézírás azonosságából, de még inkább tartalmi okokból következtethetünk, bár a két szövegrész viszonya egymáshoz nem problémamentes. A szövegek töredékessége, másolat volta, a kéziratos szöveg hagyományozódás egyedi történetei azt a lehetőséget sem zárják ki, hogy két, egymástól független szöveg került ugyanazon levél két egymást követő lapjára.

A két szöveg, a Bevezető és a Dialógus szerves összefüggésének lehetőségét mint filológiai rekonstrukciós elvet választva folytatjuk a vizsgálódást.

A bevezető rész mint képszínház előzi meg a pástorjátékot, az eseményszínházat.¹⁶

A (kozmosz) bevezető a prologus és argumentum sajátos összeolvadásának esetét mutatva a XVI. századi szövegek sorába utalja töredékünk első 32 sorát.¹⁷

A kézirat rectóján található rész szabályos isteni pör.

A szöveg első része rokonságot mutat a Tolnai Balog Jánostól származó latin epigramma kezdetével (Balassi-epicedium, 1595, Bártfa, RMNY 759) és főleg annak Rimay János által magyarított változatával (1596, Vizsoly, RMNY 787).

A vers és a latin nyelvű *Epicedium*-kötet jelentőségére újabb Imre Mihály mutatott rá. A Rimay-versnek a Balassi-kép alakulástörténetében betöltött szerepével mostanában Ács Pál, korábban Ipolyi Arnold, Dézsi Lajos, Eckhardt Sándor is foglalkozott. A Balassi testvérpárra, sőt apjukra, kiterjedtebb családjukra is utaló kötetben ez az a költemény, amely Balassi Bálint poétai érdemeit leginkább hangsúlyozza. A Rimay-magyarításnak külön címe nincs, Tolnai Balog János latin verse után következik.

A tizenkettes, négyes rímű strófa képlete, sőt a versmondattípus szerkezete a Töredék Bevezetőjében és a Rimay-versben megegyező:

Töredék:

Szorgalmatossággal égben az istenek
Mostan összegyűltek mint nagy fejedelmek

Rimay:

Istenasszonyokkal égben az istenek –
Új harcot s viadalt magok közt kevernek –¹⁸

A felsorolt istennevek sorrendje: a Töredékben Mars, Rimaynál Mercurius az első! Hasonló az isteneknek és a tehetséggel megáldott embernek újplatonista jellegű kapcsolata.

A nyelvi tudatosság mindkét versben Mercurius ajándéka. Az *Epicediumban* Minerva kerül ki győztesen az istenek vetélkedéséből, de a kolozsvári Töredék a felsorolás után végül is Venus és Cupido jelenlétére, segítő erejére épít. A *Szép magyar komédiában* Credulus különböző célokra különböző istenekhez fohász-kodik, Venushoz: „Oh te felséges szép Vénus asszon, adj, kérlek oly erőt s olly hatalmot most énnékem, nagy keserves szolgáltnak...” (III. 1), Jupiterhez: „Io Iupiter mit vétöttem oly nagyot ellened, hogy hozzam nem engesztel az szept Iulianak kö természetű szivét?” (Fanchali Jób-kódex III/1, C 41–C 5a).

A nagy sikerű Balassi–Rimay-kötetek e Rimay által Tolnai Balog Jánosból fordított magyar nyitóverset közlik.¹⁹

1913 óta tudjuk Balassi drámai műve teljes címét, Batthyányi Ádám 1651-ben keltezett könyvtárjegyzékéből került elő:²⁰ *Gyarmathi Balassa Bálintnak Thirsisnek Angelicával Sylvanusnak Galatheával való szerelmekről szép magyar comoedia*. Szentmártoni Szabó Géza Balassi kötetkompozíciójáról értekezve a Komédia és a korábban megírt versek tudatosan kialakított, a Balassi-életművön belüli kommunikációjára hívta fel a figyelmet.²¹ Szerinte a már megírt versek miatt sem alakíthatta másképpen a Komédia szereplőneveit Balassi (kései, 1589-ben keletkezett műnek tartja a drámát, és életrajzi motivációval látja el).

Szerző?

Nem ismerjük a Töredék szerzőjét. Mostani őrzési helyén kéziratos versek között található. Az énekek kéziratos terjedésének, használatának, életének története meghaladja e közlemény kereteit, de emlékeztetünk arra, hogy sok tudós szerző neve kopott le művéről az emberi művelődés története folyamán.

A XVI. században élt Balassi Bálintnak tulajdonítjuk a *Szép magyar komédia* címen emlegetett drámát. Az eddig ismert dramatikusan szövegeink közül abban fordul elő az Angelica és Tirsis szereplőpáros: főszereplők, ekkorra már álnéven kóborolnak a világszerű színpadon. Ez a tény a kolozsvári töredék esetében is Balassi szerzősége felé mutat. (Továbbra is kérdés persze, mikor készült az *Angelica és Tirsis*.) Másik érv Balassi szerzősége mellett, hogy a Komédia prológusa tartalmazza a híressé vált szerelemdefiníciót: a Töredék Dialógus részében mind Angelica, mind Tirsis szerelemkonceptiója mintegy e definíció applikációja:

Angelica:

Az te akaratod mond meg ah! milégyen
mit akarsz **szolgálo**d itten most mit tegyen,
én **szelédsegemből** hogy ujjulast vegyén,
iros rosa színű ajakod beszéllyen (33–36)

Tirsis

csak hogy veled együtt szívemet ujjétnám,
 kedvemet kedvedert szívessen mutatnám (39–40)
 Örülj azért *éd*²² kedves edes Angelicam,
 röpülj te szived ben én edes madarkam (65–66)

Rimay Balassi verseinek kiadását előszavazva egyes számban utal elődje szerelmi verseire: „Ha ki az szerelem argumentomában való énekének munkáját nem javálja penig, sőt kárhozthatná inkábbban, kárhoztassa az egyéb minden Nemzetségek nyelvén irt hasonló munkákat is.”²³

A *Szép magyar komédia* bevezető szövegei énekeket említenek, pedig a mű eddig ismert változatai csak két verset tartalmaznak. Azt a lehetőséget is elképzelhetjük, hogy nem időben előzte meg az *Angelica és Tirsis* a *Szép magyar komédiát*, hanem annak eredetileg vagy egyik változatában részét képezte.

Waldapfel József szerint Balassi Erdélyben írja – Selvaggio, vagyis Sylvanus monológiának felhasználásával – a Julia-ciklus záróénekét, és ugyanő azt is megkockáztatja, hogy Balassi itt olvasta Casteletti *Amarilliját*.²⁴ Klaniczay Tibor lakodalmi látványosságok tervezőjét látja Balassiban (ehhez a szerepötlethez még mindig kevésbé ismerjük a költő erdélyi tartózkodásai tényleges tartalmát).

Pásztorjáték

Műfaját tekintve a Töredék ecloga-szerkesztmény vagy *favola pastorale*. Az előbbi besorolásra a Balassi-műveket talán, a korabeli olasz humanistákat bizonyára ismerő Zrínyi Miklós idill és vergiliusi ecloga jellegű művei felől hajlanánk. Mégis a Töredék Bevezetője és a szerelmesek neve (Angelica, Tirsis) a *favola pastorale* műfaji jegyeit erősíti a számunkra. Egy prolóógus eleje és egy elveszett udvari dráma első jelenetének néhány sora: mindezek a magyar nyelvű, kötött formájú szövegek véleményünk szerint egy pásztorjátékhoz tartoznak. Újkomédiának is nevezhető a kor szóhasználatával, tárgya szerelmes ifjak kalandos útja a beteljesülésig. Az udvariság nyelvi illeme és az olasz érzelmi-érzelmes szerelmi pásztorjáték vázlatára sejlik fel az *Angelica és Tirsis*ben.

A *Szép magyar komédiának* az *Erdéli nagyságos és nemes asszonyoknak mint jóakaró asszonyinak holtig való szolgálatját ajánló szerzője*, Julia rabja, N. N., „a komédiát új forma gyanánt” szándékozott művelni (vagyis a prózai kifejezésmodot? magát a dramatikus műfajt? a stílusregiszterek párhuzamos alkalmazását?). A nőt a pásztorjáték általában természeti környezetben ábrázolja, férfi és fiatal nő szereplő jelenik meg benne, ráismerés és erőszakos csábítás mozzanata történetmondás és párbeszéd révén, és általában férfi nézőpont érvényesül (például a narrátor jeleníti ezt meg).

Udvari szerelem bemutatása az *Angelica és Tirsis* és (legalábbis a töredék alapján) nem érzékelhető a műfaj korabeli elvárásai szerint kötelező társadalmi különbség a szerelmesek között.

Vadai István szerint a Fanchali Jób-kódex és a Balassa-kódex „feltehetően különböző szerzői variánsokat tartalmaz”.²⁵ Megkockáztathatjuk a hipotézist, hogy a megrendelés vagy a Balassi-szövegek alkalmazása természetessé tette a művek alkalmankénti szerzői átírását.

A XV. században jelenik meg a pásztorjáték a nyugat-európai fejedelmi esküvőkön. A főúri pompa divatkövetése magyarországi és erdélyi felbukkasztását is valószínűsíti akkor is, ha erre tételesen kevés adatot ismerünk. A kéziratok énekeskönyvek sokasága és a népköltészet ilyen értelmű vizsgálata jelentős felismeréseket ígér.

Zene is tartozhatott a Töredék által képviselt műhöz (nem szokatlan, hogy a partitúrát nem a szöveggel egy helyen őrizték meg). Véleményünk szerint előadásra szánt műről van szó.

A *Szép magyar komédiában* Dienes szól „az Comedia-hallgatóknak”. A darabban egybeült hallgatókhoz szólásra vonatkozó utasítás nincsen.²⁶ A reneszánsz szerelmi komédia a korabeli főúri esküvőkről nem volt száműzve. Az erdélyi nemesség körében még a XVIII. században is előfordul a lakodalmi színjátékszerű, látványos zenés előadás, erre nemcsak Gyöngyösi Jánosnak Kemény Farkas és Kornis Mária esküvőjére írott verse a példa (1765. április),²⁷ hanem a Sarusi Mihály-féle melodiárium néhány Tiris-töredéke is (ez utóbbiakat Gupcsó Ágnes Kótsi Patkó János színész és színidirektor zenés játékához, *A havasi juhászleányhoz* rendelte, a gyűjteményt 1789-ben Széken írták össze). „A minap egy pár pillangó’ fogtam. Jaj szegény Thyrzis od’ a pillangó’ Thírzisnek egy pár csókért od’ adtam. Hallod-e miként tsúfol az Echo?”²⁸ *A havasi juhászleányt* csak 1799-ben nyomtatják ki, ezek a kottás kézirat-töredékek korábbiak. Gupcsó Ágnes meggyőző érvelése szerint egy, a XVIII. században már népszerű dallam párosult a daljáték szövegével.²⁹

A tordai leoninusköltőként emlegetett Gyöngyösi Jánosnak a lakodalmi köztöntőhöz illesztett lábjegyzetszövegéből a vers és a próza viszonyára is következtethetünk a lakodalmi reprezentációban: a költő emlékeztetője szerint előbb énekeltek, aztán folyóbeszéddel „együtt beszélgettenek”, tehát a párbeszéd próza formájú – az élőbeszédhez közelebb álló – volt, „végre eléjött Erato és a következő verseket hathatós szóval elmondotta”. Tehát a vers sem hiányozhatott a lakodalom kulturális ékességei sorából, amelyeket ugyanakkor „kinyomtatva az úri a lakodalmásoknak” ki is osztogattak a közönségnek.

A fentieket egybevetve a lakodalom mai szóval összművészeti jellegűnek tekinthető esemény volt a XVIII. században (és ezt a hagyományt nyugodtan visszavezethetjük az önálló Erdély idejébe). Első mozzanata az éneklés, aztán következik a prózai párbeszéd, és allegorikus figura versmondása zárja az „előadást”. Ezt a verset osztogatták nyomtatványként a közönségnek, a prózaformájú dialógus szövegét nem.

A *Szép magyar komédia* első felvonása II. jelenetében Credulus barátjának, Ligidának³⁰ meséli szerelme történetét, gyermekkori, első látásra kialakult

szerilem-ként állítja be tizenkét év előtti kapcsolatát Angelicával, tehát egy megelőző szerelmi történetre utal, és ami legalább ennyire fontos: a felváltva dalolást összekapcsolja a testi kapcsolattal, a csók filozófiájával: „vigezetre versent akarék vele inekelni”. A vesztesnek csókot kellett adnia, de győztes és vesztes egyaránt élvezhette a dalverseny eredményét. Credulus-Tyrsis egy évig tartó háborítatlan szerelemről emlékezik, majd a szépség támasztotta irigységről, az irigy Monthan fondorkodásairól, bájitaláról, Angelica (vélt) haláláról, saját elbujdosásáról, névváltoztatásáról. Credulusnak ez az emlékező, feltárulkozó jellegű szövege érdekes motivációt nyújt a „szerelem énekét mondottak” kifejezésre, amely a XVI–XVIII. századi periratokban előfordul, és amelynek ma is a virágének-költészet közelében keresik értelmét.

Hogy a magyar szerzők számára a XVI. századi pásztoroköltészet nem volt teljesen ismeretlen, nem csak a *Szép magyar komédia* bizonyítja. Kovács Sándor Iván a XVI. századi pásztoroköltészetre, Istvánffy Miklós latin nyelvű *lusus pastoralis* verscsoportjára hívja fel a figyelmet (főleg Zrínyi forrásait nyomozva), Csehy Zoltán ugyanannak – a catullusi ihlet és a XVI. századi humanista művek, köztük például Marcantonio Flamini-, Pietro Bembo-olvasmányok által alakított – 1564–65-ban szerzett „sodalitas-költeményeire”. Angyal Endre a drámák és az ünnepek összetartozását vizsgálva Johann Christian Hallmann egy főrangú lakodalom ünnepeiben az ötfelvonásos pásztorjátékot zenés-táncos előjátékkal, zenei „applikációval” (utójátékkal) látja el.³¹ Az általunk vizsgált Töredékben a Párbeszéd Angelica kétstrófányi női szerepversével, a kedveshez intézett kérdéssel kezdődik, ilyen értelemben is újdonság, ha túlzás volna is a szöveg rövideje miatt túl messzemenő következtetéseket levonnunk ebből.³²

Nevek, egy szerelem két korszaka

A *Szép magyar komédiában* „szolo beszélő szemileknek nevek” közt azonosítható a szerelmes életutak fordulata a névkettősségben: „CREDULUS kinek igazan TYRSIS volna neve, Firfiu, JULIA, CREDULUSNAK szeretője, kinek igazan ANGELICA neve, Azzon.” A Summában a szereplők névcseréjére aztán terjedelmesebb magyarázatot kapunk:

Ez komédia csak arról vagyon, mint szeretett Candia szigetében egy Thyrsis nevű ifjú legén egy Angelica nevű szép leánt, mely viszont igen tökéletesen szerette az ifjat. Megtetszik pedig, mert midőn más legén is, Montan nevű, fölgerjedett volna az Angelica szerelmére, és semmiképpen magához nem csalhatná Thyrsistől Angelicát, ilyen álnokságot mivelt, hogy oly italt áda Angelicának meginnya, ki miatt halálra válék. Kit midőn Thyrsis megértett volna, látván, hogy Angelica immár vonyogna, azt hivé, hogy soha meg nem gyógyulna, hanem ugyan meghalna szegén. Inyen sem várható azért, hogy az lélek ki-múlik belőle, hanem, mint reméntelen, elkeseredett ember, mindjárt elszőkék, és az erdőkre bujdosék atyja házától. Csakhogy pedig inkább meg ne találhatná senki, nevét is el-

változtatta, és **Thyrsis helyett Credulusnak nevezé magát.** Mely dolgot hallván Montan, s látván immár, hogy Thyrsistől elválasztotta volna Angelicát, menten az Angelica atyjához mégven, s fölfogadta a vén jámborral, hogy ha ő meggyógyíthatja, néki adja Angelicát.

Nem késik azért, hanem hamar meggyógyítá Montan Angelicát, de azért ugyan megcsalatkozott az álnok lator reménségében, mert meggyógyulván Angelica, hogy megérté Montannak álnokságát és az ő szerelmes Thyrsise elbujdosását, ő is menten elszökék. Csak hogy senki meg ne tudhassa, hová lött, s hogy hamarébb megtalálhassa Thyrsist, **Angelica helyett Juliának nevezé ő is magát. Már tíz esztendeje múlik vala az Thyrsis és Angelica bujdosásának,** mely idő közben csak hírt sem kaphatának egyik is az másik felől, egy mákszemet is. Már Thyrsis, kit minden ember Credulusnak hív vala, oly roncsozott, oly szakadozott vala, s az Angelica is, ki Juliának nevezte vala magát, elnőtt s megállapodott vala, hogy egyszer, történet szerint, csak szerencsére, látá Credulus, de nem eséré az időben Juliát, hogy valami patakban horgászna, kinek nagy szépségén elálmélkodék, csudálván, mely igen hasonló volna az ő régi Angelicájához.

Azért nem esmérheti vala meg Credulus Juliát egyikért, hogy midőn azt hiszi, minémő halandófélen azelőtt tíz esztendővel hadta volt, hogy soha meg nem gyógyult, hanem ugyanakkor megholt az szép Angelica; másszor, ím, ezért nem esmérhette meg, hogy tíz esztendő elforgásában, noha nem rútt, hanem szépült, de azért ugyan megváltozott és megtölt vala Angelica.

A Balassi-szótár, amely a versek és a *Szép magyar komédia* anyagára épül, 45 Angelicával és 28–29 Tyrsisszel számol...³³

„Lelkemtől szakadt Thirsisemnek”, „szerelmes Thyrsisemnek” nevezi a hősnő kedvesét a debreceni nyomtatványtöredékben.³⁴ A Fanchali Jób-kéziratból, amely a *Komédia* teljes szövegét hozza, részletesebben idézünk:

minden hitem az volt, hogy nemsokára megtalálom az én lölkemből szakadt Tyrsisemet. [...] Oh, kegyetlen, istentelen irigység, ha immár minden jómtól megfosztottál, fosztottál volna meg életemtől is, hogyha az én szerelmes Tyrsisem merem mia alított engem megholtnak lenni, s azon való búában adta bujdosásra magát, adta volna, hitt volna bizony dolgot s holtam volna meg ugyan valóban (II/1).

Verses forma

Credulusnak szól Júlia a III. felvonás első jelenetében így: „Mondd el hát gyorsan versed, ím meghallgatom.”³⁵ De Credulus vallomása ez után (lírai) prózában következik!

Varjas Béla, akinek láthatóan imponál az istenes énekek több tucat kiadása, érezhető csalódottsággal írja: „Szerelmes énekeinek azonban a 18. század végére híre se maradt.” Csalódásának oka a másolatok kései volta. Most talán a Balassi-szöveghagyományhoz sorolható korábbi másolattal gyarapodik a magyar nyelvű drámai költészet korpusza.

A *Szép magyar komédia* szerzője az ajánlásban olyasmire utal, hogy az erdélyiek megfosztották versszerzői munkájától (megbízásaitól?): „ezt sem bánom, ha azt is, mint az versszerzést, elveszik tőlem.” Ha összefüggést feltételezünk az *Angelica és Tirsis* és a *Szép magyar komédia* között, ez a megállapítás arra vonatkozik, hogy első erdélyi tartózkodása alatt Barcsay megírta a verses favola pastorálét (Tasso Amintáját követve).

Ha ez elsőben szerzett Szolgálóleányom kedves leszen Kegyelmeteknél, ezért az én szolgálatomért, rövidnap más szolgálot is szerzek kegyelmeteknek, ki nemcsak ékes énekekkel is, és valami dolgok az én szerelmemben megtörténnek, mindazokról írt szerelmes levelekkel gyönyörködési kegyelmeteket.

Eckhardt Sándornak a kézirat és a nyomtatvány viszonyára volt javaslata: „Ezek után rejtély, mikor és kinek a jóvoltából került nyomtatásra Balassi Bálint szép magyar komédiája. Talán éppen a Battyányakra gondolhatunk itt is. A Batthyány-levéltár számos emlékét őrzi annak, hogy Batthyány Ferenc kezében volt verseinek teljes kötete.”³⁶ Úgy vélem, nem túlzás azt állítani, hogy a versszerzésben-ünnepkedelésben élen járó erdélyi nemesség levéltáraiban nyoma van a világi költészet tiszteletének, és az ünnepek verses felékesítése is általános szokás.

„S nevetem azokat s búsulás nélkül sem szenvedhetem, akik akármi írási-mot elméjeknek csomós pórázára kötvén sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik, fesletik, ízetlenítik” (Balassi levele Rimaynak). Abból, hogy Rimay nem említi a *Szép magyar komédiát*, arra következtethetünk, hogy nem ismerte, de ezt az *Angelica és Tirsis*ről nem állíthatjuk ilyen határozottsággal.

1 „Éghben” egy vonallal áthúзва.

2 „egyke” „egykét”-ből javítva.

3 „mis ke” egy vonallal áthúзва.

4 A kipontozott rész a papír szakadása miatt olvashatatlan.

5 Az „ugr” ráírás, az alatta levő szóelemek olvashatatlanok.

6 A másoló feltehetőleg átugrott egy hat szótagnyi szövegrészt.

7 A „ra” toldalék ráírás.

8 Az „éd” kihúзва.

9 Az „ezekkel” szó kétszeri előfordulása másolói figyelmetlenség következménye lehet.

10 A kipontozott rész a papír szakadása miatt olvashatatlan.

11 Fond Familial Teleki de Luna 191. 29.

12 Román neve: Răscruți, Kolozs (románul Cluj) megyében található, akárcsak Kendilóna (románul Luna de Jos).

13 Az általa Vegyes kéziratok (3, 4, 5) néven emlegetett iratsomókat értem ezen. Lásd: KLANICZAY Tibor, *Beszámoló a Román Népköltársaság könyvtáraiban végzett kutatásaimról (Adalékok kéziratok énekeskönyveink történetéhez)*, Bp., Akadémiai Kiadó, Klny. „A régi magyar énekanyag felkutatása mellett, Kardos Tibor felkérésére, igyekeztem a XVI-XVIII. századi drámakéziratokat is felkutatni a Magyar Drámai Emlékek készülő nagyszabású kiadása számára.”

- 14 Uo., 347–348.
- 15 Már 1806-ban említést tesz róla a Hazai és Külföldi Tudósításokban (48. sz.). Bővebben szól róla a Tudományos Gyűjteményben 1819, FERENCZI Zoltán, 1897, 17.
- 16 ANGYAL Endre, *Theatrum mundi*, Bp., 1938, 17.
- 17 Ennek dialektikáját, humanista kontextusát meggyőzően mutatta be LATZKOVITS Miklós *Argumentum és prologus a régi magyar drámában* című tanulmányában. ItK, 1995 (XCIX), 586–594.
- 18 Egy Balassi-kiadáshoz tervezett Előszótörredékében Rimay prózai szövegben adja elő ugyanezt az isteni pört: „[Az Istenek] s. Isten Asszonyok egiemben vi harczot keuernek magok közt az eghben, [vgimond] s tusakodással [keretik] mindeniketől, Balassa Balint vgimond. Tudni akaro kik s melluiiek ez Istenek keues szokkal erchied Mercurius Mars Pallas Apollo Venus.” RIMAY János, *Előszótörredék* = RIMAY János *Összes művei*, összeáll. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1955, 47.
- 19 A fordítás prózai fogalmazványa sem cáfolja azt a lehetőséget, hogy Rimay aemulatiós gyakorlatának megfelelően a Törredék ismeretében készült. Előszótörredék = RIMAY János összes művei, 47.
- 20 ItK, 1913, 37.
- 21 Az olasz mintában az egykori szerelmesek tíz év megszakítás után lesznek újra egymáséi. Az 1578 körüli Anna-versek óta 1588-ig épp tíz esztendő múlt el. Az olasz eredetiben Licori bujdosása közben Amarillire változtatva nevét, Tirsi pedig Credulóra. Balassi latinizálta a neveket, de nála nem Lycoris és Amaryllis, hanem Angelica és Julia lett a főszereplő két névalakja. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi kötetkompozíciójának rejtelvei*, ItK, 1995, 56.
- 22 Az „éd” kihúzva.
- 23 RIMAY János, *Előszó Balassi Bálint verseinek kiadásához* = ECKHARDT Sándor, *Id. kiad.*
- 24 WALDAPFEL József, *Balassi, Credulus és az olasz irodalom*, ItK, 1937 (XLVII).
- 25 VADAI István, *Balassi és Echo*, Palimpeszteszt 10., 1998. április.
- 26 Dienes mondja: Conclusio.
- 27 Megjelent: GYÖNGYÖSI Jánosnak *Magyar versei*, Bécs, 1790.
- 28 Gupcsó Ágnes a dallamot Kótsi pásztorjátékához illeszti: *A havasi juhászlány, Kótsi Patkó János dallamai melodiáriumokban? = A magyar színház születése*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2000, 133, 143.
- 29 GUPCSÓ, i. m., 132.
- 30 Vergilius IX. eclogájának szereplője Licida.
- 31 I. Lipót és Claudia Felicitas tiroli hercegnő esküvője 1673. október 15-én volt, a pásztorjáték címe: *Die sinn reiche der Glückselige Adonis und die Vergnügte Rosibell*. Vö. ANGYAL Endre, *Theatrum mundi*, Bp., 1938.
- 32 Vö. FÖLDES Zsuzsanna, *Az archaikus szerelmi lira és a női dal = A magyar költészet műfajai és formatípusai a 17. században*, szerk. ÖTVÖS Péter, Szeged, 2003.
- 33 JAKAB László–BÖLCSKEY András, *Balassi-szótár*, Debrecen, 2000.
- 34 II. felvonás 1. jelenet.
- 35 Júlia Credulusnak III/1.
- 36 ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint irói szándéka*, It, XLVI (1958), 342.